

סיבת צרותינו, שנאת חינו

תלמידו המובהק של אריז"ל ר' חיים ויטאל כתב: "אמרו חז"ל: בית [מקדש] שני היו בו צדיקים וחכמים גדולים, ולא נחרב אלא בעוון שנאת חינו. ולא נתארך הקץ [מתי זמן גאולתנו] ולא נעלם [מידיעתנו] אלא לסיבת שנאת חינו. ולא עוד אלא ששאר העבירות אינו עובר עליהם אלא בשעה שעובר עליהם. אבל שנאת חינו בלב היא תמיד, ובכל רגע עובר על 'לא תשנא את אחיך' וביטל מצות עשה 'ואהבת לרעך כמוך'. ולא עוד אלא שעל מצוה זו אמרו 'זה כלל גדול בתורה', שכולה תלויה בה" ("שערי קדושה", חלק ב', פרק ד').

חטא גדול זה גרם לאבותינו לרדת לשעבוד מצרים, עם כל מוראותיו ומצוקותיו: נתגלע ריב ופירוד בין יוסף ואחיו. יוסף התחיל בחטא במה שהביא את דיבתם רעה אל אביהם. הם המשיכו בקלקול נורא למכור אותו לעבדות עולם למצריים האכזרים. מפני קשיחות לב זו סבלנו אז, וסובלים אנו ממדה רעה זו עד היום הזה.

לכן מצוה עלינו לקרוא כל שבוע בפרשיות התורה למען נלמד מקלקולי העבר וננסה לתקן שלא נכשל בזה שוב, אבל הקוראים בתורה "מצות אנשים מלומדה" ואינם שמים לב לתוכן הדברים אינם נתקנים.

אחי יוסף הגיעו למצרים כעבור עשרים ושתיים שנה (!) ממכירתו. שליט מצרים (שהאחים לא ידעו בו שהוא יוסף) גלל עליהם האשמת שווא שהם מרגלים. כל הסבריהם לא הועילו. הוא לקח מהם את שמעון כבן ערובה, ודרש מהם להביא אליו את בנימין הצעיר. ידעו הם עד כמה קשורה נפשו של אביהם יעקב לנפש הילד, כי הוא השריד האחרון שנשאר לו מאשתו אהובתו, בחירת ליבו רחל. אהבה באה עם היגיעה. יעקב טרח עבורה ארבע עשרה שנים כרועה צאן. "הייתי ביום אכלני חורב, וקרח בלילה. ותידד שנתי מעיני". שבע שנים הראשונות שעמל עבור השגת רחל לא הועילו לו כי לבן עשק אותו במרמה, לכן נזקק יעקב לעבוד עבורה עוד שבע שנים נוספות. ואחרי השתדלות עצומה זו, מתה אשתו בלידה ונקטף אושרו של יעקב באיבו. משני בנים שהספיקה ללדת לו "יוסף איננו", ורק בנימין נשאר לו. בצדק תמהו השבטים כיצד יבקשו מהזקן למסור ילד רך זה לצאת לדרך מסוכנת?

מדוע תבע מהם יוסף דרישה כה מוזרה? כדי לבחון את אהבתם לאחיהם, לראות אם יעמדו במבחן כאשר יעלילו על בנימין שהוא גנב, ועונשו שיישאר עבד עולם במצרים. הבדיקה היא אם שכחו את הקנאה והתחרות שבין בני לאה לבני רחל. נשאל: ממה חשש יוסף? מפני מה לא גילה זהותו מיד בבוא אחיו למצרים? יתרה מזאת, משום מה משך עשרים שנה לא הודיע לאביו (על ידי שליח מיוחד) שהוא עדיין

חי? אלא רחף נגד עיניו הפחד שמא שוב ינסו להרוג אותו. הרי גם אם הוא שליט במצרים עדיין באפשרותם להתנכל אליו, כמו לשחד את שר המשקים לשים רעל במשקה שלו או "תאונה" אחרת. כיון שמדובר בחשש סכנה לחייו, איננו חייב לבשר לאביו שעודנו חי. רק כאשר עמדו האחים במבחן והתאמצו בכל כוחם להציל את בנימין (אחרי שהואשם ב"גניבה"), אז נחה רוחו של יוסף והיה רגוע.

ראה יוסף שיהודה הפליג לומר: "ועתה ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדוני, והנער יעל עם אחיו" (בראשית מ"ד, ל"ג). זו מסירת נפש עצומה שיהודה יהיה עבד, תחת השוט ובמצבי לחץ, והנער "הגנב" ישוב לבית אביו. בזה הוכיחו ששכחו כל איבתם. כאשר יוסף ראה התמסרות מוחלטת זו: "ולא יכול יוסף להתאפק לכל הנצבים עליו, ויקרא: 'הוציאו כל איש מעלי!' ולא עמד איש עמו בהתוודע יוסף אל אחיו" (בראשית מ"ה, א').

מתפלאים אנו על אהבה הגדולה הזו שיוסף רחש לאחיו. כאשר ציוה להוציא כל איש מצרי מנוכחותו ונשאר לבד מול אחיו, הרי סיכן את חייו! עד שיוציא מפיו את שתי המלים "אני יוסף" כלום אין אפשרות שאחד מהאחים הנזעמים יהרוג אותו בחניקה וכדומה? כלום לא אירע כך אצל אהוד ועגלון? (שופטים ג', כ"א). ענו על כך חז"ל כי יוסף אמר בליבו: "מוטב שאיהרג, ולא אבייש את אחי בפני המצריים" (תנחומא, ויגש ה'). וכן העירו במדרש (בראשית רבה, צ"ג) "לא עשה יוסף כהוגן. שאילו בעט בו אחד מהם, מיד היה מת", אלא בהשתפכות הנפש הזאת פרצו אצל יוסף רגשות אהבה ולא רצה להשאיר אותם במתח נפשי קשה. בזאת תיקן יוסף את העוול שהתחיל בו לפני עשרים ושתים שנה, להביא דיבתם רעה אל אביהם.

כיצד הצליח יוסף להתעלות על לחצי יצר השנאה? על ידי ששכנע את עצמו שלא יד האחים בלבד פעלה כל זאת, אלא ההשגחה העליונה מכוונת את כל המאורעות. כך אמר יוסף: "ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה, כי [אם] האלהים" (בראשית מ"ה, ח). גם אחרי קבורתו של יעקב ורגשי אשמה כרסמו בליבם של בני לאה, ונזקקו לשקר ליוסף כי כביכול אביהם ביקש שישלח להם על פשע נורא של מכירתו, היתה תגובתו "ויבך יוסף בדברים אליו". הם הפצירו בו "הננו לך לעבדים". וענה להם יוסף בגדולת נפשו: "אל תיראו וכו' ואתם חשבתם עלי רעה. אלהים חשבה לטובה, למען עשות כיום היום להחיות עם רב. ועתה אל תיראו אנכי אכלכל אתכם" (בראשית נ', י"ז-כ"א). זאת אומרת, יוסף היה משוכנע שהכל מנוהל ומסודר על ידי הקב"ה. כל נכלי בני אדם, כל תרמיתם, כל נבזותם, את כל אלו כופף הקב"ה כדי להביא לאותן מטרות שהוא גזר עליהם מראש (בברית בין הבתרים, וכהכנה ליציאת מצרים, והכנה למתן תורה של עם משוחרר).

בכל זאת צריך להבין, אם הקב"ה רצה להביא לתוצאה של ירידת משפחת יעקב למצרים, מדוע נחשב הדבר הזה להם לחטא? למה נענשו? אלא יש להפריד בין העניינים. התוצאות הן ודאי בידי הקב"ה, אבל האדם החושב לעשות רע וגורם לזה עליו להיענש על שנאה וקנאה וכל מדה רעה שבלבבו. והקב"ה היה יכול להביא אותן התוצאות בלי כל הייסורים ההם, אלא בני אדם הם שקבעו לעצמם באיזו דרך יגיעו התוצאות.

אנו בארץ ישראל כעת בעידן הגאולה. זה ברור מכל הנסים שעברו עלינו מאז מאה שנה. תמיד התנכלו לנו אומות העולם. בימי הרב אברהם קוק הטילו הטורקים עונש מוות על ערבי המוכר אדמתו ליהודי, נזקקו היהודים לרכוש תחת חסותו של שם ערבי כלשהו ששימש כאילו "קונה". בימי האנגלים הוציאו "נייר לבן" לצמצם את עליית היהודים ארצה. במלחמת הקוממיות נלחמו נגדנו שבע מדינות ערביות, ובימינו כמעט כל האומות נקטו ונוקטים בעמדות פרו-ערביות. לוחצות עלינו האומות לחלק את שטח ארץ ישראל בין שני עמים. התוצאות הצפויות של טרור בלתי מרוסן צפויות וגלויות לכל מי שחושב בהגיון. ולמרות כל הצרות הצרורות, והאיומים המתמידים והקאס"מים והטילים לאלפיהם, אנחנו עדיין כאן.

אבל מדוע הולך לנו כל כך קשה? מדוע הדרך זרועה בנתיב ייסורים? זאת מפני עוון שנאת חינם. חטא זה הוא בעוכרנו יותר מכל חטא אחר. חיילי דוד היו צדיקים בכמעט כל תחום אחר, אבל מחמת שנאתם זה את זה יצאו לקרב והיו נופלים חללים (ויקרא רבה, תחילת פרשה כ"ו). תופעה מצערת היא בעמנו, דרך התקשורת והעיתונות וגם דרך המפלגות רווחת כאן פלגנות ושנאת אחים.

גם בין שומרי התורה והמצוות, גרועה חלקנו בשנאה הדדית. כולם חובשים כיפות, אבל משום מה חלק מלובשי כיפות השחורות התפורות שונאים לחובשי הכיפות הסרוגות הצבעוניות. וכן להיפך, חלק מהקבוצה השניה גומלים בשנאה לאלו שבקבוצה הראשונה. אצל כמה יש שנאה בין עדות שונות. בעקבות מדה רעה זו יש קיפוח במוסדות חינוך, ובהשגת דירות בשכירות או בהשגת עבודה להתפרנס ממנה. אלו ממפלגה דתית זו שונאים לאחרים שממפלגה דתית אחרת. וגם בתוך מפלגה אחת, לפעמים בני סיעה זו שונאים סיעה אחרת. שנאה עכורה זו אוכלת כל חלקה טובה.

כיצד היא הדרך להתעלות על מדה שפלה זו? שתי עצות בדבר:

ראשית יש לחלק בין "שנאת חינם" לשנאה על פי תורה מחמת סיבה מוצדקת. השנאה היחידה המותרת לנו היא נגד כופרים ואפיקורסים. זה מפורש באבות דר' נתן (סוף פרק ט"ז) והובא שוב ב"תניא" (סוף פרק ל"ב) והוזכר ע"י ה"משנה ברורה" (ביאור הלכה, סי' א', ד"ה ולא יתבייש) הכותב: "אבל אם הוא עומד במקום שיש אפיקורסים המתקוממים על התורה ורוצים לעשות איזה תקנות בעניני העיר וע"י זה יעבירו את העם מרצון ה', ופתח בשלום ולא נשמעו דבריו וכו' מצוה לשנאותם ולהתקוטט עמהם ולהפר עצתם בכל מה שיוכל, ודוד המלך אמר 'הלא משנאיך ה' אשנא' וכו' עכ"ל. ועוד עיין דברי ה"חפץ חיים" (הל' לשון הרע, כלל ח, סעיפים ה"ו). [ואין לדחות הדברים בנימוק של "תינוק שנשבה". בררנו במקום אחר ע"פ דברי ה"משנה ברורה" בכמה מקומות שהרמב"ם כתב מושג זה אך ורק לענין לא להרוג אותו, ולא לשום ענין אחר של ריחוק]. שנאה זו אינה שנאה לשמה, אלא רק אמצעי הגנה לבל נסחף אחריהם ומדותיהם הרעות (כדברי הרב אברהם קוק, "אוצרות הראי"ה", מהדורה ב', חלק ב' עמ' 121).

זאת אומרת, יש אנשים כאלו שהתורה מתירה לשנאות אותם, וכמפורט ברמב"ם (בפירוש המשנה על סנהדרין, פרק חלק, בסוף י"ג עיקרים). אבל אדם אחר שלא ממלא קריטריונים אלו חטא גדול הוא לשנאות אותו; וזה אמור אפילו אם הוא רשע בין אדם לחברו. [עיין תוספות, פסחים ק"ג ע"ב, ודברי תניא, פרק ל"ב].

ועוד אמצעי להינצל מהחטא הגדול הזה הוא להאמין שכל מה שעובר על האדם נעשה לו בהשגחה עליונה או מפני מצוותיו, או מפני עוונותיו. כלשון רמב"ן: שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו וכו' אם יעשה מצוות יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם יכריתנו עונשו" (רמב"ן בסוף פרשת בא). וכאן הגענו לשאלה חמורה השקפתית. אם בכל אופן הקב"ה הוא הקובע את התוצאות, בין לטובה ובין לרעה, מה לנו להתלונן על איש רע לב הפוגע בנו ומצער אותנו? הרי סוף כל סוף הגאולה תבוא לישראל למרות כל מנהיגי השקר המוליכים את ישראל שולל (עיין יחזקאל פרק לד) והעונשים שבני ישראל סובלים כבר נגזרו עליהם? [וכפי הנימוקים הטובים שפירט רמח"ל ב"דרך השם", ח"ב פרק ג פסקא ה; "דעת תבונות", פסקאות נד, קכד, עמ' קה לשם נסיון, וכדבריו ב"מסילת ישרים", פרק א'].

התשובה לכך היא כי אמנם התוצאות יבואו, אבל הדרך אליהם יכולה להיות בנחת או חלילה מפותלת בייסורין. נכון הדבר כי יעקב היה יכול לרדת למצרים כשבוי בשלשלאות של ברזל, אבל ה' סידר שירד באופן מכובד כאביו של סגן המלך. כך אילולא בחירתם הרעה של אחי יוסף ששנאו אותו ומכרו אותו לעבדות קשה ומפרכת בשדות מצרים, לא היה סובל יוסף אותם י"ב שנה, ולא היה יעקב סובל שכול ואבל, ולא היה יהודה יורד מאת אחיו (עיין בראשית לח, א דברי רש"י), ולא היה יהודה סובל ממיטת אשתו ובניו (סוטה יג ע"ב), ולכן שתי ההבנות נכונות ואמיתיות. יוסף הרגיע את אחיו שאין מקום לייאוש. "ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה, כי האלהים. וישימני לאב לפרעה וכו' ומושל בכל ארץ מצרים" (בראשית מ"ה, ח). אבל זה איננו פוטר אותם מאחריות על מעשיהם על הייסורים הרבים שהם גרמו לכל המעורבים בעניין. ובכן יש כאן נחמה רק למחצה, ולכן גם אחרי מחילתו חל עונש על השבטים.

עלינו ללמוד ממעשה יוסף ואחיו מה גרמה להם השנאה של בני לאה לבני רחל. ועלינו ללמוד כיצד הצליחו לבסוף לגשר ביניהם, מתוך אמונה שה' הוא המנהל את העולם. ואם נפגענו באופן אישי מאיזה שכן או מכר, ואם סבלנו מאיזה קרוב משפחה או מיריב במסחר, עלינו להיות נקיים מטינה בלב. עלינו לאהוב את כל ישראל למרות כל קלקוליהם. ההיתר לשנוא הוא רק לאלו בלבד המפורטים באבות דר' נתן, פרק ט"ז, והרמב"ם בפירוש המשנה, ובדברי ה"משנה ברורה" שכבר הבאנו במאמר זה. זה אחד מהדברים החשובים ביותר שיש עלינו ללמוד מפרשת מכירת יוסף. ובכך נינצל מחטא גדול ונזכה שה' ישמור אותנו מפני צרות רבות.

ודאי אנחנו נגיע לגאולה שלימה כמו שהקב"ה הבטיח, אבל אל נא נלך בדרך של ייסורים וצרות אלא "דרך המלך נלך".